BURGERSCHAP IN EEN DIVERSE SAMENLEVING

Hoe lokaal het verschil maken?

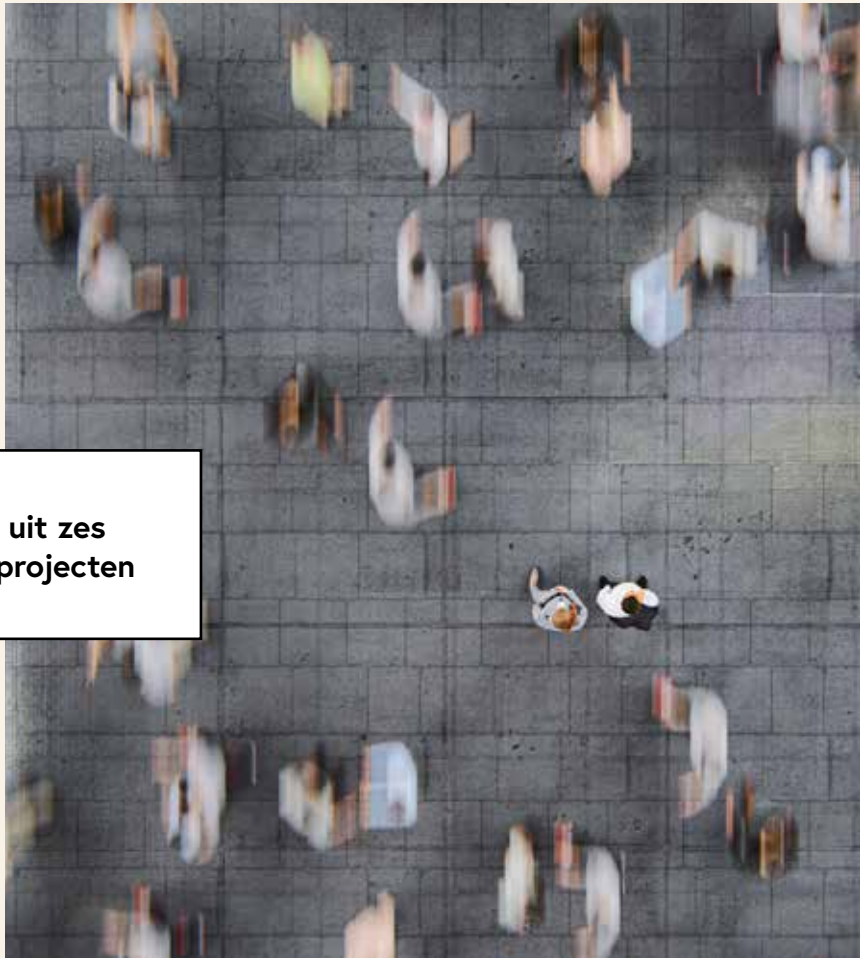

Lessen uit zes lokale projecten

Inhoud

Voor wie is deze brochure? 4
Waarom deze brochure? 4
Diversiteit in Vlaanderen en Brussel 5
Wat is burgerschap? 6
Burgerschap: waarom van belang? 7
Drempels voor burgerparticipatie 8

Samen in de stad:
Zes projecten maakten zes keer het verschil **11**

Het eerste inzicht:
Bewustwording versterken bij lokale politici en stadsdiensten **15**

Het tweede inzicht:
Participatie betekent mensen tijdig en gepast betrekken **21**

Het derde inzicht:
Outreach en connecteren – buiten de eigen kring en eigen muren treden **25**

Het vierde inzicht:
De juiste aanpak en een goede methodiek **31**

Het vijfde inzicht:
Eerst mensen samenbrengen, daarna pas over politiek praten **37**

Het zesde inzicht:
Inzicht creëren in en ervaren hoe beleidsparticipatie werkt **41**

Nu is het aan jou: hoe maak je burgerschap waar? **45**
Wat is jouw visie op burgerschap 45
Het uittekenen van jouw burgerschapsproject in vier stappen 46
Stap 1: projectdoelstelling 46
Stap 2: de essentiële actoren 50
Stap 3: de concrete veranderingen 52
Stap 4: opmaak en implementatie van een haalbaar en gebruiksvriendelijk opvolging- en evaluatieplan 54

Meer informatie? **56**
Agentschappen Integratie en Inburgering 56
De Wakkere Burger 56
VVSG 57
Demos 57
Minderhedenforum 57

Eindrapport 58
Meer lezen? 58

Voor wie is deze brochure?

Ben je als beleidsmaker, ambtenaar of partner betrokken bij een stad of gemeente die wil inzetten op burgerschap? Dicht je graag mee de kloof tussen burger en bestuur? Wil je graag de mening kennen van alle inwoners van je stad of gemeente zodat je daar rekening kan mee houden bij het uittekenen van lokaal beleid? Wil je daarbij bijzondere aandacht geven aan de inwoners van buitenlandse herkomst? Maar weet je niet hoe hieraan te beginnen of waar je best rekening mee houdt?

Dan is deze brochure geknipt voor jou. Ze wil inspireren, aanzetten tot visievorming en concrete handvatten bieden. Maar bovenal wil ze een aanmoediging zijn om tot actie over te gaan. Want burgerschap gebeurt niet altijd vanzelf, en zeker niet voor iedereen.

Waarom deze brochure?

Burgerschap is een vlag die vele ladingen dekt. In deze brochure gebruiken we de term om te verwijzen naar de actieve en betrokken participatie aan de samenleving. Dat klinkt misschien wat vaag, maar die betrokken participatie kan zich op tal van concrete manieren veruitwendigen. Het gaat om het opkomen voor je eigen mening, maar tegelijk ook respect tonen voor mensen die een andere mening hebben. Het betekent met anderen – in de straat, buurt of stad – de handen uit de mouwen steken voor het organiseren of gewoon samen beleven van ontspannende activiteiten, maar net zozeer het solidair zijn met mensen die het moeilijk hebben en niet bereikt worden door die activiteiten. Het gaat om het respecteren van grenzen, maar ook het bediscussiëren van regels die misschien onredelijke of unfaire effecten hebben. Mensen vertonen burgerschap op verschillende momenten en verschillende plaatsen, op een buurtfeest, in de vereniging, bij een ontmoeting met politici, op een debatavond, in het stemhokje.

Veel lokale besturen geven gericht stimulansen tot burgerschap. Een groep die daarbij gemakkelijk over het hoofd wordt gezien, zijn inwoners van buitenlandse herkomst. Vluchtelingen, nieuwkomers, jong of oud, mensen die van net buiten de EU komen of van veel verder, mensen die hier even zijn of al lang gesetteld, … Lokale besturen worstelen vaak nog met het vinden van geschikte methoden om aan burgerschap te werken op een niet-stigmatiserende en niet-polariserende manier, samen met die burgers van buitenlandse herkomst.

Om die reden lanceerde het **Europees Fonds voor Asiel, Migratie & Integratie** (AMIF) in het voorjaar van 2018 een oproep aan Vlaamse

steden en gemeenten om burgerschapsprojecten te ontwikkelen waarbij burgers van buitenlandse herkomst samen met andere burgers lokale uitdagingen aanpakken. Het achterliggende doel van de oproep was om op lokaal niveau expertise en capaciteit op te bouwen om duurzame initiatieven te ontwikkelen en uit te voeren. Zes steden gingen op de oproep in: Antwerpen, Beringen, Genk, Leuven, Mechelen, en Sint-Niklaas. Gedurende twee jaar bevorderden zij de participatie en betrokkenheid van burgers van buitenlandse herkomst bij lokale (beleids)kwesties. Elke stad op zijn eigen manier en met een eigen visie op wat lokaal gebeurt. Deze brochure biedt een inkijk in de belangrijkste bevindingen en aanbevelingen uit deze projecten.

Diversiteit in Vlaanderen en Brussel

- **Hoeveel?** Ongeveer een vijfde van de Vlaamse bevolking is van buitenlandse herkomst[1]. In sommige steden gaat het om meer dan de helft van de inwoners. Ook de interne verscheidenheid van deze groep neemt toe. Brussel en Antwerpen bijvoorbeeld tellen elk ongeveer 175 nationaliteiten en behoren daarmee tot de meest etnisch-cultureel diverse steden ter wereld.
- **Welke herkomst?** Het grootste deel van de bevolking van buitenlandse herkomst heeft een herkomst van buiten de Europese Unie. Tussen 2009 en 2016 is het aantal personen met een niet-EU-herkomst ook sterker gestegen (+51%) dan het aantal personen uit één van de Europese landen (+29%). In de zes steden waarover we verder in deze brochure rapporteren, zijn de inwoners van niet-EU-herkomst vooral afkomstig uit Turkije en de Maghreb-landen, het Midden-Oosten (o.a. Syrië), Afrika (Congo, Eritrea, Somalië, Ethiopië), en Azië (China, India, Nepal).

(1.) Bron: **www.statistiekvlaanderen.be**. Met 'buitenlandse herkomst' bedoelen we hier personen met een vreemde nationaliteit, de personen die in de loop der jaren de Belgische nationaliteit hebben verworven en de kinderen van beide groepen. De projecten die verder in deze brochure besproken worden, richten zich vooral op mensen met een niet-EU-herkomst.

Wat is burgerschap?

Wat is burgerschap?

De actieve deelname van een persoon aan de samenleving wordt mogelijk gemaakt door zowel dat individu als de gemeenschap. We spreken over actief of gedeeld burgerschap wanneer iemand via die deelname een essentieel onderdeel van de samenleving wordt en zo de samenleving ook anders en beter kan laten functioneren. Zowel het individu als de samenleving varen dus wel bij die interactie. Burgerschap gebeurt echter niet vanzelf. Het impliceert het opnemen van burgerrechten, politieke rechten, sociale rechten, het voldoen aan plichten en het opnemen van engagement in de samenleving.

Wat is burgerzin?

Burgerzin is een essentieel onderdeel van burgerschap. Het omvat de attitudes en competenties om reglementair en solidair aan de samenleving deel te nemen. Dit kan gaan om de houding van respect voor algemene afspraken en wetten (bv. binnen blijven tijdens een lockdown of de auto niet parkeren op het zebrapad), maar net zozeer om het vermogen om een eigen kritisch standpunt in te nemen tegenover die afspraken en wetten (bv. mee willen debatteren over die lockdown of kritiek uiten tegen de aanleg van een parkeerplaats). De ontwikkeling van burgerzin hangt nauw samen met het bevorderen van de sociale cohesie en democratie in een maatschappij. Het omzetten van burgerzin in daadwerkelijk gedrag, noemen we burgerparticipatie.

Wat is beleidsparticipatie?

Dat is een ander woord voor 'politieke burgerparticipatie' en eveneens een belangrijk ingrediënt van burgerschap. Beleidsparticipatie verwijst naar alle activiteiten die als intentie of effect hebben het overheidsbeleid (op eender welk niveau) te beïnvloeden en zo positieve sociale veranderingen te verwezenlijken. Die activiteiten kunnen spontaan ontstaan bij burgers of verenigingen, maar ze kunnen ook opgezet worden door de overheden zelf. In dat laatste geval wordt gesproken van een 'participatief beleid'. Enkele typische beleidsparticipatieve activiteiten zijn adviesraden, referenda, wijkcomités, betogingen, enzovoort.

Burgerschap: waarom van belang?

→ **Burgerschap is essentieel voor een gezonde democratie.** Een actieve deelname aan de samenleving geeft burgers de mogelijkheid de samenleving vorm te geven en bij te sturen. Op die manier wordt het overheidsbeleid toegankelijk voor iedereen en kan iedereen bijdragen aan de kwaliteit van dat beleid.

→ Burgerschap creëert soms tegenspraak en frictie, maar net daar waar burgers zich actief met het samen wonen en samen leven bezig houden, groeit ook **draagvlak**. Het actief betrekken van burgers geeft zo legitimiteit aan beleidskeuzes en verkleint de kloof tussen burger en bestuur.

→ Door intensieve contacten gaan mensen ook beseffen dat ze meer met elkaar gemeen hebben dan eerst gedacht en dat verschil geen breekpunt moet zijn. Burgerschap en het bouwen aan een gedeelde toekomst daagt de samenleving uit om af te stappen van een eenzijdig benadrukken van het verschil, **los te komen van het wij-zij denken**. Maar waar niet kan losgekomen worden van verschil leren ze dat het belangrijk is om daar genuanceerd en respectvol mee om te gaan.

→ Burgerschap maakt het samenleven **aangenamer**. Burgers vormen een gemeenschap, weten wat ze aan elkaar hebben, krijgen een groeiend vertrouwen in elkaar en de overheid en voelen dat hun mening ertoe doet. Daar gaat het om: **het gevoel een verschil te kunnen maken**.

Veel redenen om in te zetten op burgerschap. Maar burgerschap werkt pas echt als niemand achter blijft en iedereen gelijkwaardig kan participeren. Dat is nog niet altijd het geval.

Mensen van buitenlandse herkomst blijven vaak ondervertegenwoordigd. Als het aankomt op beleidsparticipatie en beleidsinspraak klinkt hun stem vaak ook minder luid. Ze hebben het moeilijker om onrecht aan te klagen, kennen niet de juiste wegen om voor verandering te ijveren, krijgen hun ideeën moeizamer tot bij politici. Toch is ook hun inbreng noodzakelijk om als stad of gemeente te kunnen inspelen op de noden en belangen van alle burgers.

Drempels voor burgerparticipatie

De vraag waarom de burgerparticipatie van personen van buitenlandse herkomst lager is dan bij andere groepen, kent meerdere antwoorden.

Meestal worden verklaringen eerst gezocht bij het individu, want burgerschap is deels een kwestie van individuele houding en competenties. Een individu moet iets *willen* doen voor de samenleving (hij of zij vertoont burgerzin) en dat ook *kunnen* doen (hij of zij heeft burgerschapscompetenties). De school maar ook het maatschappelijk middenveld zijn plekken waar die houding en competenties worden aangeleerd en geoefend. Het gaat om kennis van kleine dingen, zoals weten hoe je een geldige stem moet uitbrengen, maar ook om brede vaardigheden zoals het durven en kunnen protesteren tegen onrecht of je eigen mening uiten met respect voor andere meningen. Mensen van buitenlandse herkomst vinden niet noodzakelijk meteen, laat staan vanzelf, hun weg naar die plaatsen waar burgerschapscompetenties worden aangeleerd en geoefend. Dat is niet altijd hun eigen verantwoordelijkheid. Soms hebben vluchtelingen, asielzoekers, nieuwkomers, enzovoort simpelweg andere prioritaire bezorgdheden (bv. huisvesting, gezondheid), fnuiken slechte participatie-ervaringen uit het verleden hun motivatie, of voelen zich simpelweg te kwetsbaar. Ook ontbreekt het hen soms aan een netwerk dat aanzet tot participatie. Ook taal kan een drempel zijn. Verder kan het zijn dat mensen van buitenlandse herkomst niet in een lokaal netwerk investeren omdat ze uitkijken naar een nieuwe plek, weg van de wijk of de stad waar ze nu wonen. Misschien plannen ze zelfs een verhuis naar een ander land.

Toch is de variatie aan maatschappelijke deelname niet helemaal toe te wijzen aan het individu en zijn verleden en verlangens. Er zit ook een belangrijke institutionele kant aan het verhaal. De mate waarin

Project Mechelen

burgers evenredig en evenwaardig participeren aan de samenleving hangt namelijk ook af van de samenleving zelf en hoe haar instituten die participatie toelaten en stimuleren dan wel verhinderen (bv. door discriminatie). Of anders gezegd: niet enkel het individu moet burgerschap waarmaken, ook de samenleving moet dat doen. Bijvoorbeeld door actief deelnamedrempels weg te werken met een actief antidiscriminatiebeleid, een slim taalbeleid, een doordachte prijsdifferentiatie, cultuursensitieve communicatie, enzovoort. Een beleid kan ook rechtstreeks aan burgers ideeën en meningen over lokale kwesties vragen. Daarvoor beschikken lokale besturen over een gamma aan innovatieve technieken, van burgerpanels en burgerbudgetten tot inspraakevents. Maar meer dan alleen methodieken moeten steden en gemeenten ook tijd en veilige ruimte voorzien voor inspraak en medewerking van de inwoners. Ook dat is er niet altijd.

Kortom, burgerschap is een kwestie van de verantwoordelijkheid van het individu om te participeren aan de samenleving, maar ook de verantwoordelijkheid van de samenleving om de deelname van elk individu mogelijk te maken.

Samen in de stad: zes projecten maakten zes keer het verschil

Twee jaar lang (2018-2020) zetten zes lokale projecten zich in om het actief burgerschap van personen van buitenlandse herkomst te versterken. Ze werkten daarvoor samen met tal van partnerorganisaties, bedachten uiteenlopende participatieve methodieken, gaven deelnameprikkels aan personen van buitenlandse herkomst, maar attendeerden ook lokale politici, ambtenaren, adviesraden, en verenigingen hoe ze oog kunnen hebben voor het stimuleren en faciliteren van dat actief burgerschap. HIVA-KU Leuven (**www.hiva.be**) en het Minderhedenforum (**www.minderhedenforum.be**) stonden in voor de monitoring en evaluatie van de projecten.

Zes projecten in een notendop

Antwerpen – project 'Vrijwilligerswerk in functie van actief en gedeeld burgerschap'

Dit project ondersteunde vrijwilligersorganisaties in het ontwikkelen van een warm vrijwilligersbeleid met extra aandacht voor personen van buitenlandse herkomst. De Dienst Vrijwilligerswerk en Atlas, integratie & inburgering Antwerpen tekenden samen een gedeelde visie en actieplan voor deze vrijwilligers uit. Ook onderzocht de Dienst Marktonderzoek hoe hun wekelijkse bevragingen van de Antwerpenaren door middel van de Antwerpse Monitor (A-Monitor) kunnen worden aangepast in functie van een sterkere deelname van personen van buitenlandse herkomst. Via inhoudelijke, technische en methodologische wijzigingen (bv. een interview i.p.v. digitale bevraging, nieuwe thema's, aangepaste vraagstellingen) wordt de visie van die groep nu beter meegenomen in beleidskeuzes.

Beringen – project 'Dialoog vindt oplossingen'

Dit project had twee centrale doelstellingen. Het eerste doel was de drempels tot participatie voor personen van buitenlandse herkomst te benoemen en die drempels ook weg te werken. Daartoe vonden verschillende activiteiten plaats, zoals gespreksgroepen, straatacties, een dialoogmoment en het formuleren en overhandigen van aanbevelingen

V.l.n.r.: project Mechelen, project Genk, project Leuven, project Antwerpen, project Beringen, project Sint-Niklaas

aan het stadsbestuur. Ten tweede wou het project door middel van vrijwilligerswerk de doelgroep beter informeren over en meer betrekken bij organisaties en initiatieven die zich inzetten voor het welzijn van de lokale burgers (bv. woonzorgcentra, Alzheimer Liga). Zo kunnen organisaties en de doelgroep elkaar beter leren kennen, stimuleert dit een beter gebruik van de bestaande diensten door de doelgroep en een betere afstemming van de diensten op specifieke noden uit de doelgroep. Zo bleek dementie een sterk levend thema binnen de doelgroep, maar toch vond men de weg nog niet naar de Alzheimer Liga.

Genk - project 'Droom – denk – durf – doe'

Het Genkse project trachtte om de verbondenheid tussen jongeren van buitenlandse herkomst en niet-buitenlandse herkomst te stimuleren. Tevens was het de bedoeling om de stem van jongeren van buitenlandse herkomst sterker te laten klinken bij het beleid. De stad Genk, in samenwerking met de vzw NeiTred en het Kenniscentrum Kinderrechten (Keki), organiseerde hiertoe een doorgedreven actieve outreach naar jongeren, een sociaal-cultureel educatief pakket (Weerbaarheidsdialoog), een interactieve tentoonstelling over actief burgerschap (Democratiefabriek), en acties door de jongeren zelf (bv. Young Complex, een jongerentheatergezelschap). Ook werden Genkse jeugdorganisaties en stadsdiensten gesensibiliseerd over het belang van een aanbod op maat van jongeren van buitenlandse herkomst.

Leuven – project 'ROOTS'

Dit project richtte zich specifiek tot jongeren met een vluchtverleden. De Leuvense Stelplaats vormde daarbij dé ontmoetingsplaats voor deze jongeren die in de vorm van een 'kerngroep' regelmatig samen kwamen voor zowel ontspannende activiteiten als initiatieven die hen iets bijbrachten over het overheidsbeleid. Ook konden de jongeren bij de ROOTS-jongerenwerkers terecht met vragen over werk, huisvesting, welzijn, vrije tijd, enz. Naast de Stelplaats-werking investeerde ROOTS ook in de samenwerking met en intervisie tussen lokale organisaties (bv. jeugdorganisaties, bestaande buddy-werking) en events (vnl. festivals, cultuuraanbod). Het doel was om deze stadsactoren meer bewust te maken van wat een goede cultuursensitieve aanpak is van jongeren van buitenlandse herkomst in het algemeen en vluchtelingen in het bijzonder. De achterliggende idee was dat door de brede maatschappelijke participatie van die jongeren het voor hen ook gemakkelijker wordt om de stap naar beleidsparticipatie te zetten. Het ROOTS-project legde ook in verschillende Leuvense wijken de verbinding tussen vluchtelingen en andere inwoners.

Mechelen – project 'De Mensen Maken de Stad'

Het centrale idee van dit project was: het zijn de mensen, hun verhalen en de plekken die ze bezoeken die de stad maken tot wat ze is. De stad Mechelen en Fiëbre vzw ontwikkelden daarom een spelmethodiek om op een interactieve manier anekdotes en verhalen van Mechelaars, inclusief inwoners van buitenlandse herkomst, te verzamelen. Welke plaatsen zijn belangrijk en wat hebben de inwoners daarover te vertellen? De verhalen werden verzameld op een online verhalendatabank en ook uitgewerkt in verschillende publieksproducten (een tentoonstelling, street art, een podcast, …).

In samenwerking met Groep Intro werd ook gezocht naar een antwoord op de vragen: Vinden OKAN-jongeren hun weg naar het vrijetijdsaanbod? Welke drempels ervaren ze? Hoe kunnen we deze drempels wegnemen en welke aanbevelingen kunnen we vanuit de doelgroep formuleren naar besturen en vrijetijdsaanbieders in functie van een open en toegankelijk vrijetijdsaanbod?

Sint-Niklaas – project 'Diversiteit in Actie'

Drie acties stonden centraal in dit project. Een eerste was het participatief traject HapjeKlapje. HapjeKlapje is de naam van een reeks van ontmoetings- en inspraakmomenten. Het heeft als doel om de minderheidsstemmen uit de lokale gemeenschap naar boven te halen en zo het lokale beleid te voeden met ideeën die rechtstreeks gebaseerd zijn op de noden en behoeftes van de burgers. Een tweede actie bestond uit een lerend netwerk rond diversiteit en participatie. Anders dan HapjeKlapje focuste dit netwerk op vragen van professionele hulpverleners in Sint-Niklaas. De derde actie, 'Inburgering in dialoog`, omvatte een reeks activiteiten gekoppeld aan de inburgeringslessen Maatschappelijke Oriëntatie, zoals een aangepaste gesprekswandeling.

De rode draad doorheen het project was de Deep Democracy methodiek: een inclusieve methode van besluitvorming die ook aandacht besteedt aan de minderheidsstem in de groep.

Uit de stedelijke projecten kunnen we veel leren over hoe lokale besturen en organisaties burgerschap bij personen van buitenlandse afkomst versterken. We zetten de belangrijkste inzichten op een rij, zodat ook jij in jouw gemeente het verschil kan maken.

MMVI

HET EERSTE INZICHT

Bewustwording versterken bij lokale politici en stadsdiensten

Wie zich niet bewust is van de lagere participatiegraad van personen van buitenlandse herkomst is niet geneigd er iets aan te doen. Een goed begin is dus lokale actoren te attenderen op het wat, waarom en het belang van actief burgerschap bij personen van buitenlandse herkomst.

- **Maak van burgerschap een breedgedragen visie, geen dienst.** Burgerzin en beleidsparticipatie versterken vanuit één specifieke dienst of team binnen de stad heeft slechts een beperkte invloed. Een grotere stap wordt gezet wanneer diensten, departementen en teams samenwerken vanuit een gedeelde visie en aan de slag gaan binnen het eigen netwerk. Het kan gaan om samenwerking tussen één stadsdienst en één vzw, of tussen verschillende stadsdiensten, maar ook om samenwerking tussen stadsdiensten en stedelijke of niet-stedelijke vzw's. Meer partners vraagt uiteraard om meer coördinatie, maar het versterkt wel een bewustzijn in de "breedte".

- **Bepaal wie de 'duurzame trekker' wordt.** De coördinatie van een burgerzin-versterkend of beleidsparticipatief stadstraject kan in handen zijn van een projectcoördinator. Bij afronding van het project verdwijnt dan ook het "gezicht" ervan. Het loont dus de moeite om na te denken over een centrale figuur die op een duurzame manier ingebed is in de stadswerking, zoals bijvoorbeeld een participatieambtenaar of een diversiteitsmanager. Belangrijk daarbij is dat deze persoon de verantwoordelijkheid en het mandaat krijgt om alle stadsdiensten te herinneren aan en te adviseren over het belang van burgerzin en beleidsparticipatie bij personen van buitenlandse herkomst.

© Rawpixel

- **Neem onwetendheid weg.** Wil je een bewustwordingsproces op gang brengen over het belang en de finaliteit van burgerzin en beleidsparticipatie, dan is het van belang om eerst onwetendheid weg te nemen. Ga daarom na welke kennis, visies en ervaringen er aanwezig zijn bij diegene(n) die je wenst te overtuigen. Weten zij hoe het precies zit met de participatie van mensen met een niet-EU-achtergrond in de gemeente en wat de cijfers hierover zeggen? Weten zij hoe die inwoners (het best) worden bereikt en waarom hun stem zo belangrijk is voor het maken van de juiste beleidskeuzes? Ontmoetingsmomenten in de vorm van dialoog- of gesprekstafels, stadswandelingen, interactief theater of diepte-interviews zijn maar enkele voorbeelden van participatieve methodes voor data-verzameling die hiertoe kunnen worden ingezet.

- **Bouw een cirkel aan informatie.** Zorg ervoor dat waardevolle resultaten en ideeën rechtstreeks doorstromen naar wie het aanbelangt, namelijk de beleidsmakers. Creëer met andere woorden een rechtstreekse lijn tussen het project en de lokale politici die de ideeën kunnen laten landen in stedelijke beleidsteksten en (meerjaren)plannen. Belangrijk is ook dat de politici daarna terugkoppelen naar de burgers over wat er concreet met hun input is gebeurd. Dat maakt de cirkel rond. Om dat te garanderen kunnen beleidsmakers in het projectteam zetelen of als 'peter' het project van in het begin mee volgen. Sleutelbeslissingen of -resultaten kunnen ook aan het schepencollege worden gepresenteerd.

- **Werk 'aanklampend' ten aanzien van beleidsmakers en partners.** Bewustwording versterken bij politici, het stadsbestuur, andere organisaties, of eigen collega's vergt in vele gevallen een doorgedreven 'aanklampende' aanpak. We zien dit als een visie waarbij het lokaal bestuur een bestaande of nieuwe en noodzakelijke partner of stakeholder benadert en blijft contacteren, ook bij weerstand. Het betreft een bewuste communicatiestrategie waarbij je aantoont dat jouw doelstelling/project er echt toe doet. Een mail sturen zal dus niet volstaan; herhaaldelijk bellen, langsgaan, telkens weer aandringen en de betreffende instantie wijzen op haar verantwoordelijkheid mogelijk wel.

Yassin El Attar (Stad Leuven): "Als het project ons één iets heeft geleerd, is het dat beleidsparticipatie stimuleren een brede inspanning vraagt. Jeugdwerkers, sociaal werkers en integratiediensten kunnen dit nooit op hun ééntje realiseren. Het vraagt een structurele inspanning van grote delen van de stadsorganisatie, het socio-culturele middenveld en actieve burgers."

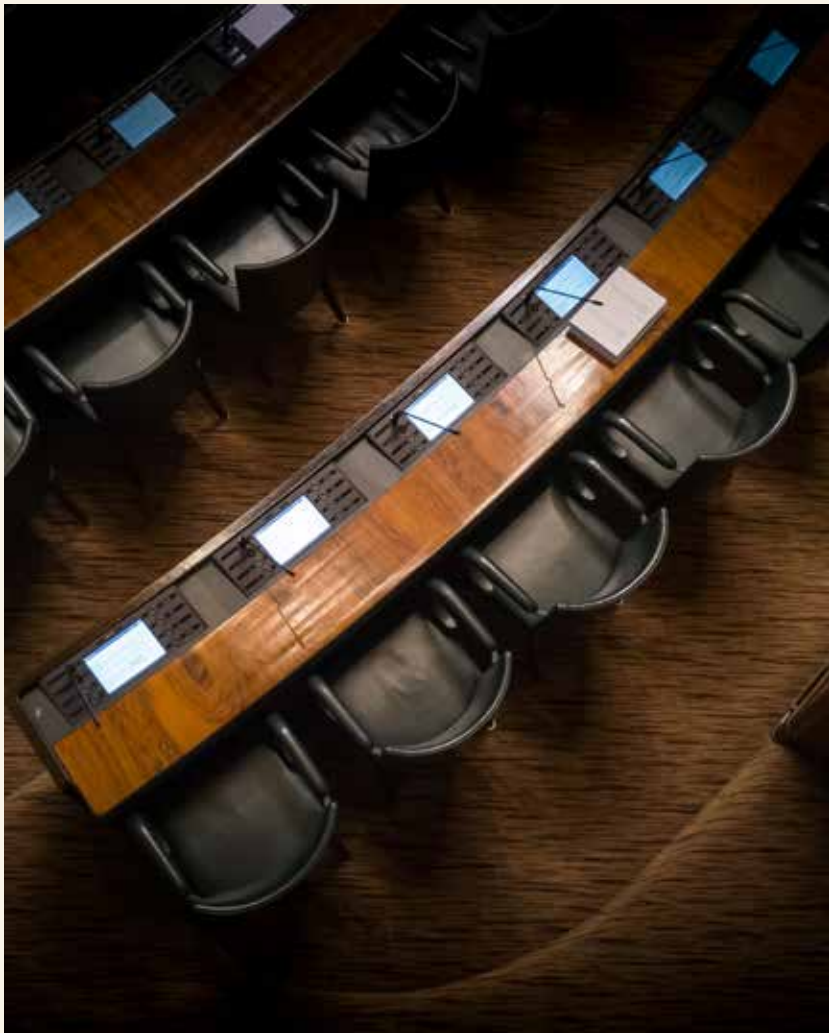

© Joakim Honkasalo

Karien Lantmeeters (Stad Genk): "Het aanklampend werken vanuit de dienst Sociale Zaken bleek een belangrijke strategie om jeugdorganisaties en andere stadsdiensten te sensibiliseren over het belang van een aanbod op maat van jongeren met een buitenlandse herkomst. Het liet immers een meer persoonlijke interactie toe waardoor 'hete hangijzers' doorgepraat konden worden. Ook liet het toe om in kleinere werkgroepen kennis te delen en gezamenlijke actieplannen uit te werken."

Liesbet Bylemans (Stad Antwerpen): "Atlas en de Dienst Vrijwilligerswerk Antwerpen startten een visievormingsproces op rond de toegankelijkheid van vrijwilligerswerk voor anderstalige inwoners. Dit was een belangrijke stap om tot een gemeenschappelijke visie te komen op de verschillende doelen van vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk is een manier om participatie te verhogen en mensen een plaats te geven in de maatschappij. Daarnaast kan vrijwilligerswerk dienen als instrument om Nederlands te leren en om de zelfzekerheid van de vrijwilliger te verhogen. De toolkit 'Werken met anderstalige vrijwilligers'[2] is een concreet resultaat van het samenwerkingsverband tussen Atlas en Vrijwilligerswerk Antwerpen."

Blerina Kamberi (Stad Sint-Niklaas): "Reeds van het begin van het project hebben we heel wat stadsdiensten en verenigingen gezien en gesproken over ons project en de doelstellingen ervan. Hierdoor leerden zij het project en de projectmedewerkers op korte tijd beter kennen. Dit heeft gezorgd voor betere samenwerking doorheen het project. Het feit dat we na elk overleg op een aanklampende manier informatie bleven delen, zorgde ervoor dat mensen het project niet uit het oog verloren."

Sara Lanoye (Stad Mechelen): "In het vrijetijdstraject werkte Groep Intro heel outreachend en "aanklampend", ten aanzien van de doelgroep maar evenzeer ten aanzien van de professionals. Op die manier werden allerlei samenwerkingen opgezet

(2.) www.antwerpen.be/info/5f461f6912345d40092a9618/waarom-werken-met-anderstalige-vrijwilligers

met leerkrachten en OKAN-scholen, vrijetijdsaanbieders (bv. sportverenigingen, …) en ook bepaalde ambtenaren (bv. via de sportraad, jeugdraad). Via deze partnerschappen werd ook gewerkt aan een "gemeenschappelijke basis". Er werd met name gekeken naar wat de gemeenschappelijke noden waren en over welke zaken, zoals bijvoorbeeld drempels, er kon doorgepraat worden."

Vragen die jij jezelf (en je gemeente) kan stellen?

→ Hoe maak ik best het lokaal bestuur attent op kwesties zoals burgerzin/beleidsdeelname van personen van buitenlandse herkomst?

→ Wat met politici die geen oog hebben voor personen van buitenlandse herkomst? Hoe pak ik dit politiek gevoelig thema aan?

→ Hoe zorg ik dat het besef niet tot "een eilandje" in een lokale administratie beperkt blijft? Of dat ik slechts de overtuigden opnieuw ga overtuigen?

HET TWEEDE INZICHT

Participatie betekent mensen tijdig en gepast betrekken

Individuen of groepen kunnen actief burgerschap opnemen uit eigen initiatief. Daarnaast vormen ook organisaties opgericht door en voor personen van buitenlandse herkomst voor velen een belangrijke schakel om aan burgerschap te doen. En zo bestaan er heel wat in Vlaanderen. Maar wat kan je als lokaal bestuur zelf doen om personen van buitenlandse herkomst actief toe te leiden naar het reeds bestaande sociale en culturele aanbod van de stad of nieuwe initiatieven in dat verband?

- **Verwerf inzicht in wat leeft bij de doelgroep.** Het mogelijk maken van burgerschap bij personen van buitenlandse herkomst gaat over het op maat werken van individuen, groepen, en lokale contexten. Als voorwaarde geldt dat men inzicht verwerft in wat leeft bij de doelgroep. Welke noden en verzuchtingen heeft die doelgroep, rekening houdend met de interne diversiteit? Welke ideeën dragen mensen zelf aan? Lokale besturen kunnen dit zelf actief bevragen bij de doelgroep of hiertoe samenwerken met eerstelijns-organisaties die rechtstreeks met de doelgroep werken (zowel reguliere als interculturele en grassroots-organisaties)

- **Stel de juiste vraag op het juiste moment.** Mensen gewoon rechtstreeks vragen om te participeren aan een specifieke activiteit, blijft een krachtige aanpak. Het gaat erom de juiste vragen te stellen op het juiste moment: aan individuen en groepen van buitenlandse herkomst, maar ook aan verenigingen, lokale instellingen, … die met die doelgroep werken.

- **Via de juiste kanalen en op de juiste wijze.** Je kan een participatie-vraag schriftelijk of digitaal verspreiden (bv. via flyers en lokale krantjes, sociale media) maar eigenlijk zijn mensen vooral gevoelig voor face-to-face communicatie. Wat je ook kiest, maak gebruik van klare taal. Kijk ook steeds uit of je beroep kunt doen op het netwerk, de achterban en de expertise van verenigingen en sleutelfiguren die behoren tot de doelgroep of er reeds contact mee hebben.

- **De categoriale en/of inclusieve aanpak?** Een algemeen aanbod van diensten voor alle inwoners (inclusieve aanpak) klinkt verleidelijk. Echter, gezien de vaak andere socio-economische en socio-culturele positie van vele personen van buitenlandse herkomst ten opzicht van andere burgers kan een doelgroepspecifieke of categoriale aanpak in bepaalde gevallen meer aangewezen zijn. Het hoeft niet perse een of-of-verhaal te zijn. De twee soorten aanpakken kunnen gerust samen bestaan of elkaar afwisselen in de tijd naargelang de noden van de doelgroep. Zo kan rekening worden gehouden met de specifieke noden en drempels van de doelgroep.

- **Zorg voor een duidelijk doel.** Om de doelgroep blijvend te motiveren tot burgerparticipatie of tot deelname aan projecten gericht op burgerparticipatie is het van belang om reeds van in het begin duidelijk te communiceren over de doelstellingen en (in de mate van het mogelijke) het trajectverloop. Wat wint de doelgroep erbij? Welke verwachtingen worden aan hen gesteld? Hoe linkt de activiteit of het traject zich aan hun leefwereld?

Jmiaa Kherouach (Stad Beringen): "Voor het bereiken van de doelgroep hebben we als lokaal bestuur heel sterk beroep gedaan op de professionele en persoonlijke netwerken van lokale verenigingen (bv. Unie van Actieve Verenigingen (UAV) en Bindus) en hun vertegenwoordigers. Zonder hen hadden we de doelgroep nooit op dezelfde manier bereikt."

Hilde Van Dijck (Stad Antwerpen): "Ondersteuning tijdens het vrijwilligerstrajecten van niet-EU inwoners omvat het vooraf inoefenen van kennismakingsgesprekken bij de vrijwilligersorganisaties waardoor de instap vlotter kan verlopen. Ook wordt bij het eerste matchingsgesprek reeds een datum vastgelegd voor een vervolggesprek. Dit werkt geruststellend voor de vrijwilliger aangezien hij of zij hierdoor de kans krijgt om eventuele problemen tijdens het vrijwilligerswerk te bespreken met de vrijwilligerscoach."

Vragen die jij jezelf (en je gemeente) kan stellen?

→ Hoe "vind" ik de mensen van niet EU-herkomst in de gemeente? Hoe spreek ik ze aan? En vooral: hoe motiveer ik ze hun stem te laten horen?

→ Op welke punten spreek ik mensen aan? Op hun migratie-achtergrond of op andere aspecten? Voor welke lokale vraagstukken is hun input waardevol?

Wat is jouw favoriete plek in Mechelen?
MECHELEN

HET DERDE INZICHT

Outreach en connecteren – buiten de eigen kring en eigen muren treden

Participatie stimuleer je enkel door buiten de eigen kring te treden. 'Outreach' verwijst naar de handeling om actief naar iets of iemand toe te stappen en dus buiten de muren van de eigen organisatie te stappen. Nogal wat organisaties en publieke diensten maken vandaag gebruik van 'outreachende' werkvormen. De invulling van deze werkvormen verschilt naargelang de uitgangspunten van de organisatie, bestaande vooronderstellingen en de context (bv. drughulpverlening, geestelijke gezondheidszorg, jeugdwelzijnswerk). Outreach start echter altijd met het leggen van contact met mensen – die vaak behoren tot kwetsbare doelgroepen – in de eigen leefomgeving. Hier willen we, in functie van de doelgroep, nog een stapje verder gaan: namelijk gaan 'connecteren'. Dit gaat verder dan het loutere 'aanwezig' en 'bereikbaar' zijn.

- **Breek uit.** Verlaat de eigen dienst of organisatie en ga naar de plaatsen waar de doelgroep zich bevindt. Dit kan bijvoorbeeld via deur-aan-deur bezoeken of door fysiek aanwezig te zijn in publieke en private ruimtes waar personen van buitenlandse herkomst elkaar doorgaans ontmoeten (bv. een park, plein, stadsbibliotheek, op activiteiten van etnisch-culturele zelforganisaties of andere organisaties die de doelgroep al bereiken). Er is geen afgebakend werkterrein. Ook belangrijk: doe dit niet één keer, maar herhaaldelijk.

- **Win vertrouwen. Bouw op sterktes.** Vooraleer mensen hun stem kunnen of willen laten horen, is er nood aan een vertrouwensband en een veilige omgeving. Het vertrouwen winnen van een doelgroep is vaak een langdurig en intensief proces met veel onvoorspelbare factoren. Spreek daarbij mensen aan op hun talenten en capaciteiten

en niet op hun tekorten. Connecteren schept ook verwachtingen. Heb je mensen bereikt, dan moet je hen ook iets kunnen bieden. Betrek de doelgroep bij het uitwerken van een aanbod dat rekening houdt met hun noden. Stel op die manier een duidelijk en haalbaar doel voorop. Mensen willen geen luchtkastelen bouwen, ze willen het resultaat van hun inspanningen zien.

- **De juiste man/vrouw op de juiste plaats.** Niet ieder van ons heeft het in zich om een goede outreacher te zijn en echt te verbinden met de doelgroep. Het vergt bijzondere capaciteiten. Een 'connector' is herkenbaar voor de doelgroep en is ook bereikbaar en beschikbaar via diverse communicatiekanalen (face-to-face, sociale media, enz.) op uiteenlopende momenten van de dag. Hij of zij stapt zelf op de doelgroep af, ook al stelt deze zelf geen concrete 'hulpvraag', en kan op een mensgerichte en informele stijl contact houden. Gelijkwaardigheid en dialoog staan daarbij centraal. De outreacher is tevens bereid om met eender welke hulpvraag aan de slag te gaan en kan hierbij schakelen tussen de mogelijk problematische situatie van het individu en de bredere systeemwereld (instanties en bredere samenleving). Daarnaast is het (h)erkennen van de capaciteiten en talenten van de doelgroep belangrijk. De outreacher moet ook de verbinding kunnen maken met het bestaande aanbod van activiteiten en voorzieningen.

- **Overdenk je strategie.** Je kan niet zomaar de straat op gaan en mensen enthousiasmeren voor een beleidsparticipatief project. Het doel en het thema bepalen je outreach-strategie. Kies je voor *brede outreach* (bv. alle jongeren van buitenlandse herkomst in mijn stad) of, eventueel in een latere fase, voor gerichte outreach door specifiek op zoek te gaan naar bepaalde profielen (bv. alle jongeren tussen 15 en 25 jaar met een persoonlijk vluchtverhaal)? Ga je voor *informele of formele outreach*? Outreach kan immers in informele ruimtes plaatsgrijpen (bv. straat, jeugdhuis, bar, enz.), maar net zo goed in een meer formele context (bv. in een OKAN-klas of een centrum voor basiseducatie). Een goede outreacher navigeert gemakkelijk tussen beide contexten en is ook zichtbaar in beide werelden. Op die manier gaat de doelgroep de outreacher niet meteen identificeren met een zekere structurele instantie, maar wel met een bepaalde open houding, visie, …

Blerina Kamberi (Stad Sint-Niklaas): "Op onze Hapjeklapje-bijeenkomsten was iedereen welkom. We wisten dat veel geëngageerde burgers hun weg er naartoe wel zouden vinden, maar we hebben extra ons best gedaan om ook personen van buitenlandse herkomst aan te trekken. Dat deden we door de flyer zo laagdrempelig mogelijk te maken, kinderopvang en tolken te voorzien, ons gezicht te tonen op de plaatsen waar de mensen aanwezig waren en hen persoonlijk uit te nodigen. We gingen naar opvangcentra voor vluchtelingen, voedselbedelingen, verenigingen die lessen Nederlands geven, activiteiten van zelforganisaties, enzovoort. Dit was heel tijdsintensief maar heeft wel effect gehad. Veel mensen die we persoonlijk hadden aangesproken waren aanwezig op de HapjeKlapje-bijeenkomsten."

Ellen Van Vooren (KeKi vzw, project Genk): "Tijdens de 'dag van het actief burgerschap' werden een aantal zitzakken op het plein voor de bibliotheek neergelegd. Aan de hand van een postkaart en een kort gesprek werd aan voorbijkomende jongeren gevraagd of ze al eens betrokken waren bij een beslissing in hun stad, waarover dit ging en wat hun gevoel was bij deze participatie. Dit bleek een toegankelijke en effectieve manier om in gesprek te gaan met jongeren en hen een kans te bieden om hun stem te laten horen. Ze zeiden dingen als: "Het zou leuker zijn als jong en oud samen worden gebracht en ieder zijn mening kan geven zodat iedereen zijn zin krijgt" (19 jaar) en "Ik zou willen dat ze meer de kinderen betrekken bij beslissingen die ze nemen, want later zullen we hier onze toekomst doorbrengen." (14 jaar)

Yücel Kahraman (Bindus vzw, Beringen). "We hebben een heel traject gelopen met de handelaren uit de doelgroep. Hoewel het om een sterke groep gaat, was het niet zo eenvoudig om hen te overtuigen deel te nemen aan het project. Ik ging herhaaldelijk de hele straat af om mensen te

motiveren om te komen, maar ja, je kan participatie natuurlijk niet opdringen. In het begin was er vooral veel wantrouwen: "Als ze naar hier komen, zullen ze dan iets zien dat niet in orde is? Zal ik mijn vergunning dan kwijtspelen? Zal ik iets verkeerd zeggen?" In het begin durfden ze ook hun mening niet geven. Nu loopt dat veel vlotter bij diegenen die aan het project hebben deelgenomen."

Jamal Kazza (Nei Tred vzw, Genk): "Wij hebben zowel aan informele als formele outreaching gedaan. Vaak op het bibliotheekplein bijvoorbeeld, maar ook in OKAN-klassen of via Fonto Nova (zij bieden opvang en begeleiding aan niet-begeleide buitenlandse minderjarigen). Het vergt wel andere methodieken. Bij informele outreaching is er niet echt een kader waarop je kunt terugvallen, er is een dialoog van mens tot mens, maar de uitkomst is steeds onvoorspelbaar. Formele outreaching gebeurt meer gekaderd, maar de valkuil is daar dat hoe formeler de aanpak, hoe meer jij als outreacher wordt beschouwd als onderdeel van het systeem, terwijl je dat net niet wilt. Toch zijn beide processen nodig. Als outreacher moet je zichtbaar zijn in formele én informele kaders, zodat de doelgroep jou niet identificeert met één bepaalde structuur, maar wel met een bepaalde (open) houding en visie."

Vragen die jij jezelf (en je gemeente) kan stellen?

→ Hoe kan ik me profileren naar een doelgroep die ik niet spontaan bereik? Hoe zet ik de stap naar buiten?

→ Ben ik de geknipte persoon om het vertrouwen te winnen van de doelgroep? Indien niet, wie wel?

→ Beschik ik over het mandaat, de tijd en het budget om dat te doen?

→ Welke plekken en tijdsstippen zijn daarvoor goed?

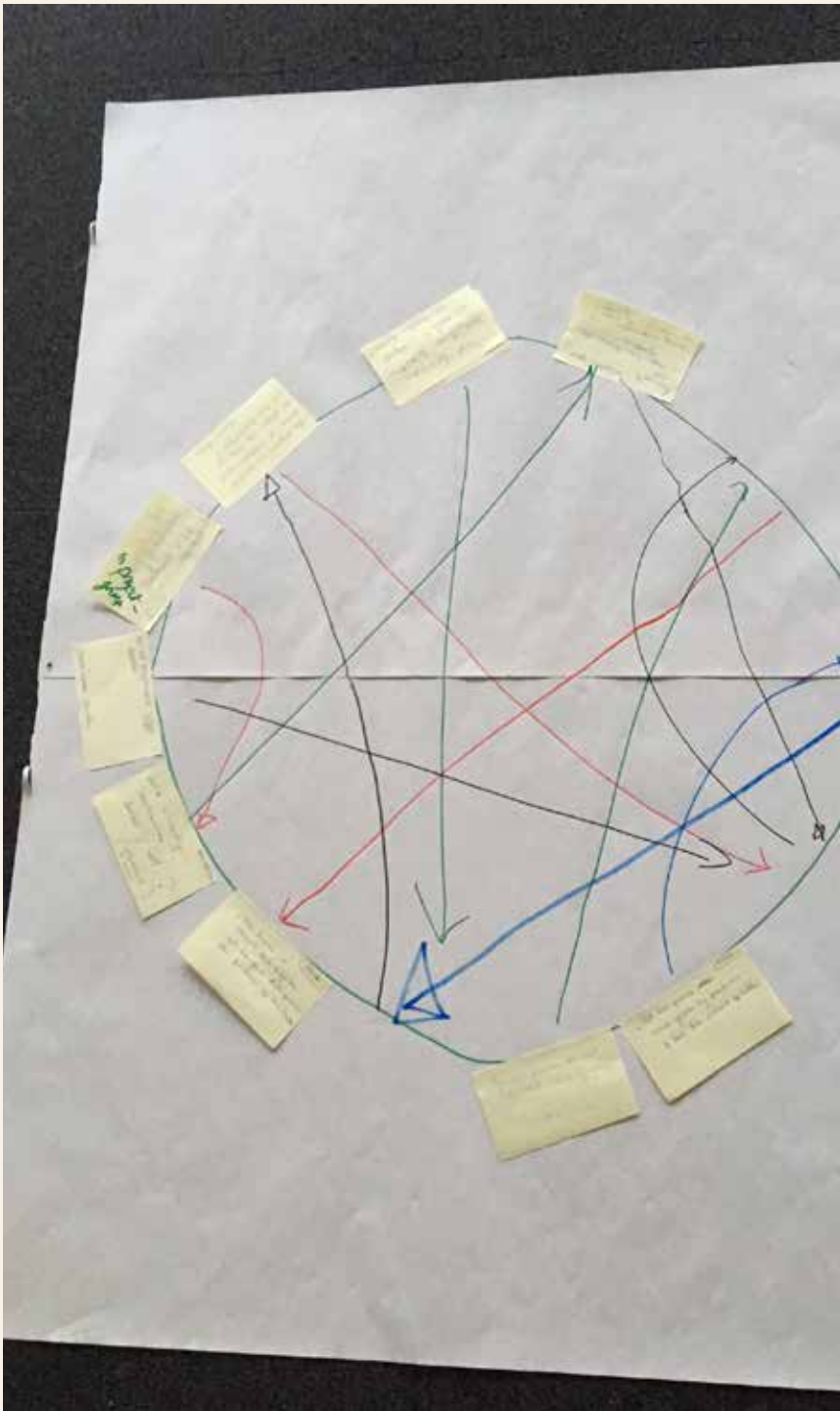

© HIVA

HET VIERDE INZICHT

De juiste aanpak en een goede methodiek

Burgerschap en participatie zijn brede noemers. Je kan die niet in z'n geheel aanpakken. Een duidelijke aanpak en methodiek helpt en rendeert. Belangrijk is dat het om een gecontextualiseerde aanpak gaat en dat er ruimte wordt gemaakt voor het toepassen van en experimenteren met een diversiteit aan methodieken. Burgerparticipatie vereist maatwerk. Wat voor de één werkt, werkt niet noodzakelijk voor de ander. In veel gevallen zal een mix van instrumenten en methodieken nodig zijn om tot het gewenste resultaat te komen.

Hieronder zetten we enkele methodieken in de kijker die de betrokken steden hebben toegepast en soms ook zelf hebben ontwikkeld in het kader van de AMIF-oproep.

Deep Democracy (Sint-Niklaas en Mechelen)

Deep Democracy is een bestaande methodiek voor inclusieve besluitvorming en conflictresolutie. De methode is een alternatief voor het heersende kader van de meerderheidsdemocratie waarbij weinig geluisterd wordt naar minderheidsstemmen.

Deep Democracy gaat ervan uit dat om verandering te verwezenlijken het ook belangrijk is te luisteren naar emoties en dromen. Vooral het groepsaspect van de methode sluit erg goed aan bij de uitgangspunten van veel etnisch-culturele minderheden die zich vanuit hun eigen democratische traditie beroepen op de rol van de groep.

www.deep-democracy.be
info@deep-democracy.be, 0473/79.19.95

© Rawpixel

Project Mechelen

De Mensen Maken de Stad (DMMDS) (Mechelen)

'De Mensen Maken de Stad' is een spelmethodiek om op een interactieve manier verhalen en anekdotes van bewoners te verzamelen. Het is een combinatie van storytelling en de mental mapping-methodiek. Een geïllustreerde kaart van Mechelen vormt het spelbord, spelkaartjes met verschillende afbeeldingen en emoties geven input om verhalen te linken aan plaatsen in de stad. Als deelnemer zet je jouw verhalen letterlijk op de kaart. Je vertelt aan de andere deelnemers je ervaringen, de betekenis die je geeft aan een bepaalde plaats, enzovoort. Op die manier ontstaat verbinding tussen de deelnemers. Deelnemers delen ook hun verhalen op een online platform, een steeds groeiende verhalendatabank. De methodiek zorgt dat plaatsen en verhalen hierdoor zichtbaar én bespreekbaar worden. Dit kan een vertrekpunt zijn voor de uitwisseling van indrukken, meningen, en visies.

makers.mechelen.be/demensenmakendestad

Project Genk

De weerbaarheidsdialoog (Genk)

De weerbaarheidsdialoog is een theatermethodiek die bestaat uit twee luiken. Ze start met een (auto)biografische theatervoorstelling geënt op universele thema's zoals extremisme, discriminatie, echtscheiding, burgerschap, verlies van dierbaren, automutilatie, zelfdoding, vluchten, vriendschap, kind-zijn, … Na het bekijken van de voorstelling gaan jongeren en leerkrachten/professionals in dialoog. Ze doen dat in kleinere groepjes. Daarna krijgt elke groep de opdracht om in een kort tijdsbestek een eigen theaterstuk uit te werken en te brengen voor de volledige groep. Daarbij wordt gebruik gemaakt van verschillende artistieke disciplines (dans, taal, drama).

De methodiek van de weerbaarheidsdialoog daagt de deelnemers uit om in gesprek te gaan over belangrijke maar niet voor de hand liggende thema's.

www.pl-ements.be
jkazza@hotmail.com, karien.lantmeeters@genk.be

Jamal Kazza (Nei Tred vzw, Genk): "Tijdens een weerbaarheidsdialoog passeren positieve maar zeker ook schrijnende getuigenissen de revue. Telkens blijkt dat de jongeren, los van hun verschillende culturele achtergrond, toch vaak met dezelfde vraagstukken worstelen en, spijtig genoeg, vaak het gevoel ervaren zich gehoord noch begrepen te voelen."

Blerina Kamberi (Stad Sint-Niklaas): "We hebben eerst een inleidende workshop Deep Democracy georganiseerd voor de stadsmedewerkers. Omdat de interesse zo groot was, hebben we ook een "waaier" gemaakt met tips en tricks voor de toepassing van de methodiek."

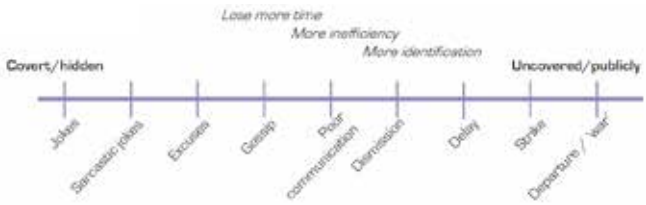

© Beeld uit de waaier, stad Sint-Niklaas

Yassin El Attar (Stad Leuven): "De doelgroep versterken om aan beleidsparticipatie te doen is één ding. Hun noden zichtbaar maken is een andere uitdaging. Binnen het project hebben wij geïnvesteerd in een professionele documentaire om de doelgroep een gezicht te geven en hun stem te laten horen. Deze documentaire vervult heel wat rollen en noden: het is een goede tool om hun stem een groot bereik te geven. De documentaire werd daarom gebruikt om een gespreksavond tussen nieuwkomers en het stadsbestuur in te leiden."

Sara Lanoye (Stad Mechelen): "De Mensen Maken de Stad (DMMDS) methodiek bestaat uit een offline-gedeelte (een spel met spelbord) en een online gedeelte (een online platform). Tijdens het offline-gebeuren vonden interessante dynamieken plaats: taalstimulering bij de doelgroep, team- en groepsversterking, verbinding en uitwisseling tussen doelgroep en niet-doelgroep participanten. Daarnaast ondersteunt het spel ook de bespreking van gevoelige

thema's en kan het een brug vormen naar burgerparticipatie. Tijdens de workshop kwamen namelijk niet enkel positieve verhalen aan de oppervlakte maar ook bekommernissen. Om de talige drempel nog te verlagen en om het benoemen van emoties te vergemakkelijken werden na verloop van tijd ook emotiekaarten ontwikkeld. Tijdens het project is reeds gebleken dat de DMMDS-methodiek breed inzetbaar is, o.a. door het gebruik van de methodiek door taalleerkrachten, door de jeugddienst in een belevingsonderzoek rond diverse thema's bij kinderen en jongeren, enzovoort. De ultieme doelstelling van de methodiek blijft echter het stimuleren van beleidsparticipatie."

Vragen die jij jezelf (en je gemeente) kan stellen?

→ Welke aanpak en methodiek past het best bij wat ik wil bereiken?

→ Kan ik gebruik maken van een reeds bestaande methodiek of heb ik nood aan iets anders?

→ Wat zijn de voor- en nadelen van het werken met een specifieke methodiek?

→ Welke organisaties kunnen best als partner fungeren? Waarom?

HET VIJFDE INZICHT

Eerst mensen samenbrengen, daarna pas over politiek praten

Het samenbrengen van de doelgroep versterkt zelfredzaamheid en sociale cohesie. Via een versterkt netwerk kunnen vluchtelingen, nieuwkomers, … oplossingen vinden voor dagelijkse en soms levensnoodzakelijke problemen. Pas als aan de basisnoden is voldaan, komt er ruimte vrij om na te denken en ideeën te delen over beleid en politiek. Pas dan kunnen burgerschap en participatie een plaats krijgen.

- **Eerst verbindende en dan pas overbruggende contacten.** Het sociaal weefsel versterken tussen personen van buitenlandse herkomst is een eerste belangrijke stap in de richting van burgerzin en beleidsparticipatie. Het zorgt voor een veilige omgeving en verbindende contacten onder gelijkgezinden. Die contacten zijn nodig om "de brug te kunnen slaan" naar andere groepen met een andere etnisch-culturele achtergrond, een andere politieke of ideologische overtuiging of de bredere samenleving in zijn geheel.

- **Co-creëer.** Bij 'co-creatie' bepaalt iedereen mee de agenda, zoekt iedereen naar oplossingen, neemt iedereen mee beslissingen en voert iedereen mee uit. Co-creatie betekent dus:

  → samen dingen realiseren die alleen niet mogelijk zouden zijn (bv. de aanleg van een park in de buurt, de inrichting van een straat)
  → gemeenschappelijkheden blootleggen daar waar in eerste instantie verschil wordt gezien
  → een gedeelde verantwoordelijkheid

Bij co-creatie gaat de aandacht niet enkel naar het eindresultaat, maar evenzeer naar het proces. Er is geen blauwdruk van hoe je aan zo'n co-creatieproces begint, maar je moet zeker het wiel niet opnieuw uitvinden. We verwijzen graag naar de co-creatieve methodieken van de deelnemende projecten (bv. 'De Mensen Maken de Stad' in Mechelen, de Weerbaarheidsdialoog in Genk, HapjeKlapje in Sint-Niklaas). Of neem bijvoorbeeld een kijkje bij het volgende overzicht van participatie-instrumenten: **overheid.vlaanderen.be/communicatie/participatie/5-cocreatie**.

- **Zorg voor ontspanning.** Ontspannende activiteiten zoals een uitstapje, een etentje, een sport- of cultureel evenement helpen niet alleen de leefwereld van de doelgroep te verbreden en voor sommigen het isolement te doorbreken, ze spelen ook een essentiële rol bij het creëren van verbinding en vertrouwen. En laat dit nu noodzakelijke randvoorwaarden zijn die mee bepalen of personen van buitenlandse herkomst een betekenisvolle interactie aangaan met andere inwoners van de stad. Bestempel een 'koffieklets' of 'voetbaltoernooi' dus niet zomaar als 'nutteloze' projectactiviteiten, maar bouw deze daarentegen structureel in, met regelmaat en/of als inloop bij andere projectactiviteiten.

Project Mechelen

Yassin El Attar (Stad Leuven): "Maatschappelijk geïsoleerde mensen en groepen meteen proberen aan te zetten tot beleidsparticipatie werkt meestal niet. De drempel is te groot. Het is belangrijk om de juiste tussenstappen te zetten door ze in eerste instantie samen te brengen, een vertrouwensband op te bouwen en in te zetten op maatschappelijke participatie: vrije tijd, buurtwerk, jeugdwerk, sport, werk, onderwijs, enzovoort. Vaak staan deze groepen daarna pas sterk genoeg om de focus te leggen op beleidsparticipatie."

Blerina Kamberi (Stad Sint-Niklaas): "Tijdens de HapjeKlapjemomenten was het heel belangrijk voldoende tijd te nemen om elkaar te leren kennen met een kopje koffie en gebakje. Het gezellige aspect van die momenten zorgde ervoor dat mensen terug kwamen. Daarnaast konden ze ook hun mening kwijt en ideeën geven omtrent het beleid."

Case rapport project Beringen: "Het project in Beringen organiseerde meerdere gespreksgroepen rond diverse thema's. Elk van deze gespreksgroepen werd ingeleid door een Tea & Toast moment. Het woord zegt het zelf: bij thee en een hapje werd steeds een uur lang op een informele manier gebabbeld over datgene wat de doelgroep bezig hield. Pas daarna werd overgegaan naar het inhoudelijke thema-moment en de discussie. Tea en Toast creëerde als inloopmoment een gemoedelijke en ontspannen sfeer en was vaak ook een belangrijke motivator voor de deelnemers om te blijven komen."

Vragen die jij jezelf (en je gemeente) kan stellen?

→ Hoe krijg ik contact met personen van buitenlandse herkomst? Hoe krijg ik ze samen?

→ Wat zijn relevante ontspannende en gemeenschapsvormende activiteiten voor deze doelgroep?

→ Hoe evolueer ik het best van ontspannende en verbindende activiteiten naar activiteiten die een impact kunnen hebben op beleid?

HET ZESDE INZICHT

Inzicht creëren in en ervaren hoe beleidsparticipatie werkt

Om mensen een stem te kunnen geven bij het beleid, moeten ze toegerust worden om hun eigen argumenten te stofferen en hun stem kracht bij te zetten, maar moeten ze ook inzicht krijgen in dat beleid. Zomaar een e-mail sturen naar een burgemeester is niet steeds de meest effectieve aanpak. In verschillende projecten zien we initiatieven die werk maken van inzicht bijbrengen in de werking van lokale beleidsstructuren.

Dit zesde punt is geen verantwoordelijkheid van inwoners alleen. Het is aan de lokale beleidsmakers om de gepaste kanalen te voorzien om alle inwoners – ongeacht hun etnisch-culturele achtergrond – te laten participeren.

- **De ervaring is leerrijk.** Burgerschap houdt meer in dan leren wat in een parlement gebeurt. Iemand inzicht bijbrengen over politiek en beleid gebeurt dan ook best niet enkel via de theorie. Een bezoek aan het stadhuis of aan het parlement geeft een ervaring die veel langer bij blijft. Een babbel met een schepen geeft de mogelijkheid de eigen verzuchtingen te delen. Laat mensen vooral zelf voelen hoe ons politiek systeem werkt, hoe wordt omgegaan met meningsverschillen, hoe men tot een consensus komt, enz.

- **Ook latente behoeften.** De paradox van behoeften is dat mensen ze kunnen hebben zonder het zelf te beseffen (latente behoeftes) of zonder dat ze onder woorden kunnen worden gebracht. Het zomaar vragen aan personen van buitenlandse herkomst 'wat ze van het beleid verwachten' of 'op welke manier ze bepaalde zaken in de

stad graag anders zien', is daarom niet voldoende. Behoeften en noden moeten ook blijken uit waarneembaar gedrag en door confrontatie met aanbod. Tools zoals de Lomap-app van JES en het spel Gamechanger van de Aanstokerij kunnen daarbij helpen (zie: **www.lomap.be** en **aanstokerij.be/nl/nieuws/jongeren-en-politiek-hoe-kan-je-de-afstand-ertussen-verkleinen**).

- **Beleidsgericht communiceren.** Beleidsmakers zijn geen voorstander van lange beschrijvende activiteitenverslagen die ze via email toegestuurd krijgen. Effectiever voor beleidsbeïnvloeding zijn korte beleidsnota's en PowerPoint presentaties die tijdens een gemeenteraad kunnen worden toegelicht en die op een feitelijk onderbouwde manier de voor- en nadelen van bepaalde beleidsmaatregelen weergeven.

- **Overleg als eerste stap naar beleidsimpact.** Er is niet één stem van mensen van buitenlandse herkomst, er zijn vele stemmen, opinies, verhalen, vragen, enz. Om die te stroomlijnen is overleg nodig. De gespreksgroepen in Beringen, de organisatie van HapjeKlapje in Sint-Niklaas, … het zijn maar enkele voorbeelden hoe dat kan.

Yassin El Attar (Projectcoördinator, Stad Leuven): "Wij hebben met onze jonge nieuwkomers een gans traject gelopen rond beleidsparticipatie. Spelenderwijs hebben we hen aan het nadenken gezet over hun maatschappelijke positie en hebben we hun noden in kaart gebracht. Daarna hebben we geprobeerd om hen via groepsgesprekken en bijvoorbeeld een bezoek aan het Vlaams parlement inzicht te geven in de manier waarop beleidsvorming werkt. Ook hebben we hen onder begeleiding samengebracht met het stadsbestuur."

Nunzia Macaluso (Stad Genk): "Een visuele presentatie van de projectactiviteiten en -effecten tijdens een meeting met de schepen bleek een effectieve beleidsbeïnvloedingsstrategie. Zo een meeting kon er immers toe bijdragen dat het belang van een jeugdaanbod op maat van jongeren van buitenlandse herkomst werd opgenomen in het beleidsplan van de stad Genk."

Vragen die jij jezelf (en je gemeente) kan stellen?

→ Hoe geef ik personen van buitenlandse herkomst inzicht in hoe de lokale politiek werkt?

→ Hoe zorg ik dat zij geïnteresseerd zijn en blijven in lokale politiek?

→ Hoe geef ik ze effectief de middelen en materialen om hun stem te kunnen uiten?

© Chris Slupski

Nu is het aan jou: hoe maak je burgerschap waar?

Als stad of gemeente concreet inzetten op burgerschap bij personen van buitenlandse herkomst en de bredere samenleving. De inzichten uit de zes stedelijke projecten die we hierboven beschreven, tonen dat het kan. Maar hoe maak je dat nu zelf waar?

Wat is jouw visie op burgerschap?

Alles begint bij een visie. Met visie bedoelen we het antwoord op een aantal vragen:

- Hoe zit het vandaag met de deelname van personen van buitenlandse herkomst die in de stad of gemeente wonen? Hoe sterk zijn zij (onder) vertegenwoordigd in verenigingen, adviesraden, politieke organen, … ?
- Heeft de stad of gemeente een zicht op drempels die die personen van buitenlandse herkomst kunnen hinderen in hun deelname? Zijn er "verborgen" groepen, groepen die moeilijk via stedelijke initiatieven bereikt worden?
- Hoeveel inspraak wenst de stad of gemeente van haar inwoners? Wil ze dat de burgers zaken kunnen initiëren, mee kunnen praten, mee agenderen of zelfs mee beslissen?
- Over welke kwesties wil ze dat? Enkel vooraf afgelijnde kwesties (bv. een bepaalde buurt of straat) of net niet?
- Hoe wil ze dat organiseren? Met welke methodieken is ze vertrouwd?
- Welke organisaties kunnen volgens de stad of gemeente hier aan bijdragen?

Het antwoord op deze vragen hoeft geen uitgebreid plan te vormen. Een kort en overzichtelijk "contract" waar de hele stad of gemeente zich toe verbindt, dat volstaat. Op basis daarvan kunnen dan concrete initiatieven worden genomen. Dat kan bijvoorbeeld in de vorm van één of meerdere projecten. Maar ook een aanpassing aan de stadsstructuur of manier van werken van stadsdiensten kan al een verschil maken.

Welke strategie er ook gekozen wordt, belangrijk is dat er niet één ideale aanpak bestaat. De aanpak is afhankelijk van het doel, de specifieke doelgroep, het lokale vraagstuk, de mogelijkheden van de betrokkenen, enzovoort. Elke stad of gemeente moet dus zelf op zoek naar een effectieve en inclusieve strategie.

Het uittekenen van jouw burgerschapsproject in vier stappen

STAP 1: projectdoelstelling

Wat wil je met het project bereiken? Om dat helder te krijgen, omschrijf je eerst het einddoel van het project. Dat is niets anders dan het antwoord op de vraag: *wie zijn de eindbegunstigden van het project* en *wat wil het project op lange termijn bij hen veranderen?* Bij het beantwoorden van die vraag mag je best wat dromen. Formuleer een soort ideale situatie waar je project op zijn minst hoopt toe bij te dragen. Tijdens het project kan je dan af en toe teruggrijpen naar die beschrijving om na te gaan of het project nog op koers zit. Het helemaal realiseren van de projectdoelstelling zal wellicht niet lukken. Het is dan ook vooral de bijdrage van het project aan die doelstelling die je later zal willen evalueren. Het is niet omdat die doelstelling niet helemaal gelukt is, dat het project niet geslaagd is.

Enkele voorbeelden van projectdoelstellingen

Burgers van buitenlandse herkomst …

… hebben het gevoel dat ze zelf kunnen bijdragen aan het oplossen van problemen in hun wijk.

… kennen bestaande participatiefora en nemen eraan deel.

… zien meer mogelijkheden om zich te engageren in vrijwilligerswerk.

Stadsdiensten, organisaties, wijkcomités …

… hebben kennis van, oog voor en tonen respect voor de vragen, noden en behoeften van burgers van buitenlandse herkomst.

… betrekken personen van buitenlandse herkomst bij hun werking en activiteiten.

… doen concrete inspanningen om de drempels voor personen van buitenlandse herkomst weg te werken.

Tip!

De volgende vragen kunnen nuttig zijn bij het uittekenen van de projectdoelen:

→ Beeld je in: je bent vijf jaar verder en je project bleek enorm succesvol: wat is er veranderd in de stad? Hoe ziet dat succes er volgens jou uit?

→ Wat is je droomscenario rond actief en gedeeld burgerschap voor de stad of gemeente?

→ Stel dat actief en gedeeld burgerschap volledig zou gerealiseerd zijn. Hoe zou dit er dan uitzien? Wat zouden verschillende actoren in de stad of gemeente dan anders doen?

Vind je het moeilijk om een projectdoelstelling te definiëren of heb je net te veel doelstellingen, dan kan het helpen om eerst even na te gaan op welke 'niveau' je met je project wil inzetten. Met 'niveau' bedoelen we de situering van de problematiek waaraan je iets wil verhelpen. De analyse van de zes beschreven stedelijke projecten leert ons dat er zes types van kwesties zijn waaraan je met een project iets kan verhelpen.

1. Onwetendheid

Wat is burgerzin? Waarom moeten mensen inspraak in beleid krijgen? Hoeveel personen van buitenlandse herkomst zijn er in mijn stad of gemeente? …

2. Bewustzijn /draagvlak

Waarom zijn burgerzin en beleidsparticipatie belangrijk? Waartoe leiden ze? …

3. Bezorgdheid

Hoe staat het met de burgerzin en beleidsparticipatie van personen van buitenlandse herkomst in mijn gemeente? Wie is daar mee bezig? Hoe evolueert dat? …

4. Inzicht

Hoe versterken we de burgerzin en beleidsparticipatie van personen van buitenlandse herkomst? Wie kan daarbij helpen? Hoe zetten we een plan op en rollen we dit uit? …

5. Intentie

Wat zijn onze concrete plannen? Voor welke aanpak en methodiek gaan we? Met welke diensten en organisaties leggen we contacten? Wat kunnen we leren van projecten en beleid op andere plekken? …

6. Beleid

Hoe geven we dit beleid verder vorm op een duurzame manier? Hoe communiceren we erover? Hoe weten we of het gewerkt heeft?

STAP 2: de essentiële actoren

Bij elk project is het interessant om te verduidelijken op wie het impact moet hebben, op een directe of indirecte manier. Het omschrijven van die essentiële actoren maakt dat het project niet vastloopt in goede voornemens zonder dat duidelijk is wie welke rol speelt.

Voor een goede actorgerichte benadering van het project, raden we aan een onderscheid te maken tussen volgende vier types van actoren:

- **De actoren die controle hebben over de projectactiviteiten.** Zeg maar het projectteam. Zij plannen de projectactiviteiten en zorgen voor de uitvoering ervan.

- **De actoren die rechtstreeks beïnvloed worden door het project.** Dit zijn alle organisaties, comités, sleutelfiguren, … die een belangrijke invloed kunnen uitoefenen op de eindbegunstigden van het project. We noemen ze intermediaire actoren. Het is in de eerste plaats bij deze actoren dat de projectactiviteiten een duurzame verandering beogen.

- **De finale doelgroep van het project.** Dit zijn bijvoorbeeld alle inwoners van buitenlandse herkomst, of een specifieke deelgroep, zoals vluchtelingen of mensen die in een bepaalde stadsbuurt wonen. Het is uiteindelijk bij deze doelgroep dat het project een positieve verandering op het vlak van burgerschap wil verwezenlijken. Het projectteam heeft op deze actoren vaak slechts een indirecte invloed. Maar dat is op zich niet erg, want de veronderstelling is dat van zodra het project eindigt de actoren die beïnvloed zijn geweest door het projectteam kunnen blijven instaan voor een positieve impact op de eindbegunstigden. Zo blijft het project verder werken.

- **De strategische partners.** Dit zijn de (lokale) sleutelactoren die actief betrokken worden bij het project of interesse tonen voor de uitvoering of de resultaten ervan. Het project kan enkele van deze actoren tijdelijk ondersteunen, maar zal geen specifieke activiteiten opzetten om hun gedrag te beïnvloeden. De strategische partners zijn wel essentieel voor het vormen en versterken van lokale netwerken en voor het delen van ideeën, visie, praktijken, deskundigheid, ervaringen, ...

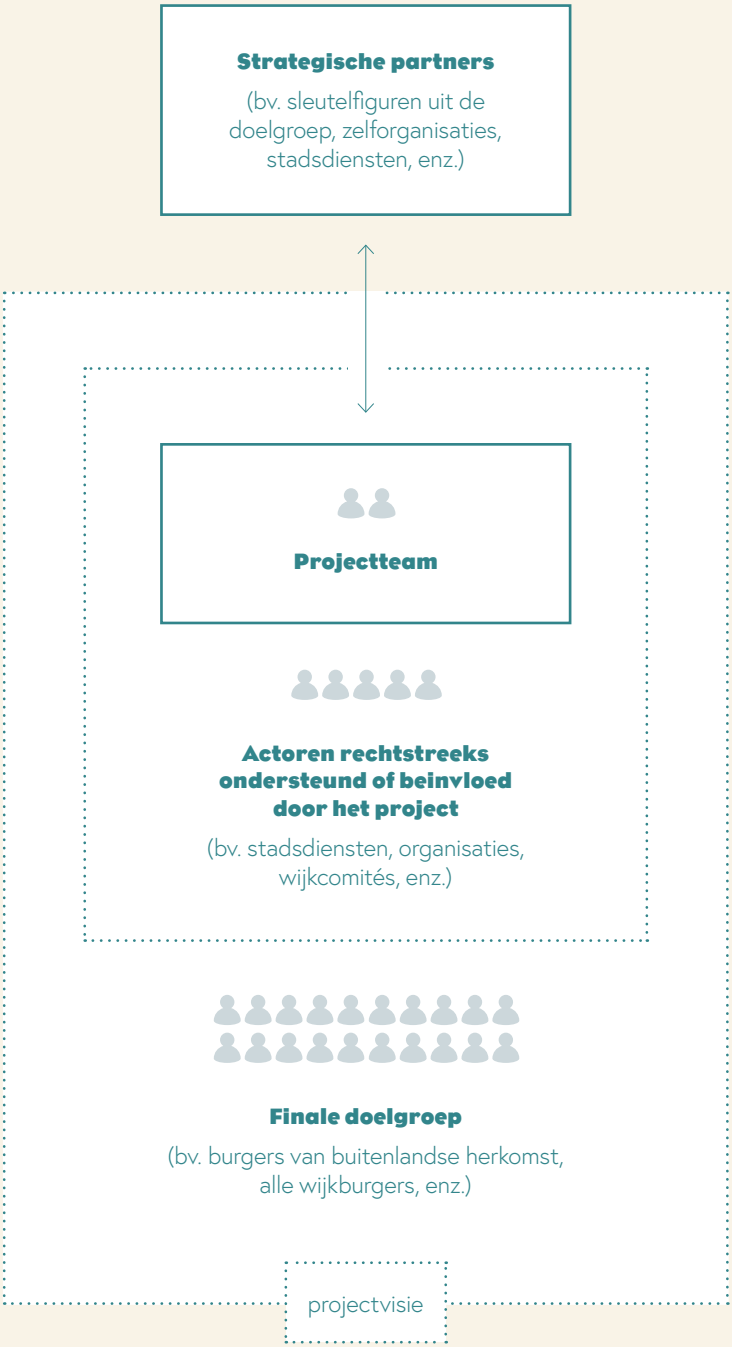
Strategische partners
(bv. sleutelfiguren uit de doelgroep, zelforganisaties, stadsdiensten, enz.)
Projectteam
Actoren rechtstreeks ondersteund of beinvloed door het project
(bv. stadsdiensten, organisaties, wijkcomités, enz.)
Finale doelgroep
(bv. burgers van buitenlandse herkomst, alle wijkburgers, enz.)
projectvisie

Tip!

→ Je kiest best een beperkte set aan organisaties en personen die je met je project wil beïnvloeden. Die actoren zal je in de loop van het project nauwgezet moeten aanspreken en opvolgen.

→ De beschrijving van de actoren is niet in steen gebeiteld. Gun het projectteam ook best wat flexibiliteit, want de kans is groot dat er aanpassingen zullen gebeuren in de loop van project. Situaties veranderen, actoren veranderen van koers, nieuwe opportuniteiten kunnen zich aandienen.

STAP 3: de concrete veranderingen

Nu komt het er op aan een aantal 'indicaties van verandering' te formuleren. Met 'indicaties van verandering' bedoelen we de veranderingen het projectteam hoopt te zien bij actoren die rechtstreeks zullen worden beïnvloed door de projectactiviteiten. Er zijn verschillende gradaties van veranderingen:

- **Wat je verwacht te zien:** dat zijn de veranderingen die normaalgezien zullen plaatsvinden bij een actor als gevolg van een correcte uitvoering van de activiteiten, meestal op korte termijn.

- **Wat je graag zou zien:** dat zijn de veranderingen die al wat moeilijker te bereiken zijn en die wellicht meer engagement, inspanning en tijd vergen.

- **Wat je hoopt te zien:** dat zijn de veranderingen die staan voor een meer diepgaande en duurzame transformatie. Het gaat vooral om veranderingen die volledig gedragen worden door de actor en waarbij geen verdere ondersteuning of aanmoediging van het project nodig is.

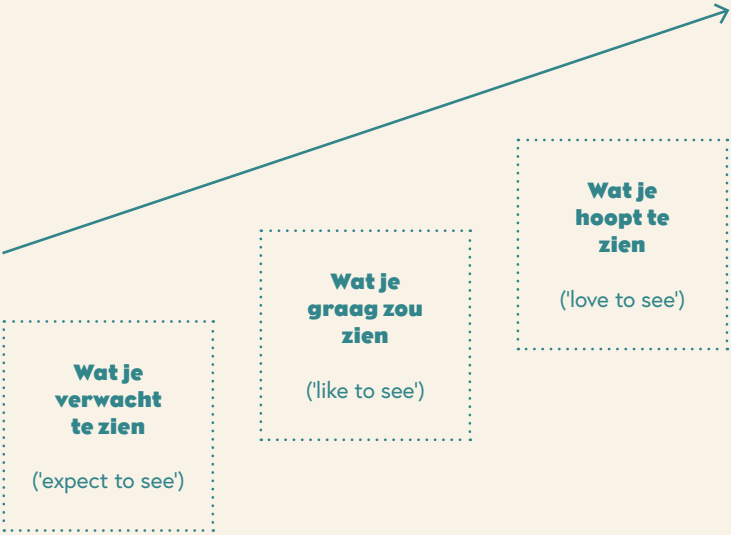

Tip!

→ 'Indicaties van verandering' beschrijven veranderingen die je kan waarnemen. Bijvoorbeeld: iemand past een bepaalde methode toe, een organisatie neemt deel aan een bepaalde activiteit, er is een waarneembare verandering in het discours van een bepaalde dienst.

→ Vooropgestelde 'indicaties van verandering' kunnen aangepast worden tijdens het project indien dat nodig is, bijvoorbeeld indien vooropgestelde ambities te veel of te weinig ambitieus blijken te zijn.

Het is aangewezen de 'indicaties van verandering' regelmatig te bespreken met het projectteam. Je kan dat zien als monitoringscycli. Doorgaans is het aangewezen cycli van drie à vier maanden te hanteren.

STAP 4: Opmaak en implementatie van een haalbaar en gebruiksvriendelijk opvolging- en evaluatieplan

Vervolgens kan een gebruiksvriendelijk en haalbaar opvolging- en evaluatie-plan worden opgesteld. Deze vragen en tabel kunnen daarbij helpen:

- Welke informatie zal worden gemonitord? (kolom 1)
- Wie heeft deze informatie nodig en waarom? (kolom 2)
- Wie, wanneer en hoe zal deze informatie worden verzameld? (kolom 3)
- Op welke manier zullen lessen getrokken worden uit deze informatie? (kolom 4)
- Hoe zal de rapportering gebeuren? (kolom 5)

Monitoring informatie	Wie heeft deze info nodig en waarom?	Wie verzamelt deze info, wanneer en hoe?	Hoe trekken we lessen uit deze informatie?	Hoe rapporteren?
1. Verandering bij de finale doelgroep				
2. Verandering bij actoren die het project wenst te ondersteunen/beïnvloeden				
3. Projectactiviteiten				
4. Operationele praktijken (i.e. interne werkprocessen, vb. coördinatie tussen actoren, informatiedeling, planning, enz.)				
5. Hoe geven we dit beleid verder vorm op een duurzame manier? Hoe communiceren we erover? Hoe weten we of het gewerkt heeft?				

In de tweede kolom van het opvolgings- en evaluatieplan wordt beschreven welke actoren de verzamelde monitoringinformatie nodig hebben en waarom. Verschillende actoren (bv. subsidiegever, projectteam, strategische partners, enz.) hebben verschillende informatienoden of zullen bepaalde informatie voor verschillende doeleinden willen gebruiken.

In de derde kolom wordt aangegeven wie de monitoringsdata zal verzamelen, hoe dit zal gebeuren en wanneer. Er bestaan heel wat methodieken die kunnen helpen om op een praktische en systematische manier de nodige informatie te verzamelen. Hier zijn enkel voorbeelden.

- **Activiteitendagboek.** Dit is een simpel instrument om op een gestructureerde manier projectactiviteiten te monitoren. Zoals de naam het zegt, is het een soort dagboek waarbij per gerealiseerde activiteit een beschrijving kan worden gegeven over het verloop, de positieve en minder goede elementen van de activiteit, aanbevelingen of beslissingen voor bijsturing. Er kan één activiteitendagboek bijgehouden worden voor het hele project, maar er kunnen ook thematische activiteitendagboeken worden opgemaakt. Wat ook kan is dat er één dagboek per intermediaire actor wordt bijgehouden.

- **Effectendagboek.** Dit is een gelijkaardig instrument om op een gestructureerde manier effecten (indicaties van verandering) te monitoren binnen een bepaalde tijdscyclus. In een effectendagboek wordt ook gepeild naar onverwachte veranderingen (positief of negatief), factoren die de beoogde verandering belemmeren of bevorderen, en de effectiviteit van de projectactiviteiten en de strategie. Per actor die men wenst te beïnvloeden of ondersteunen, wordt een apart dagboek opgemaakt.

In de vierde kolom van het opvolging- en evaluatieplan wordt aangegeven hoe je ervoor kan zorgen dat de verzamelde informatie gebruikt wordt om lessen te trekken over de voortgang van het project.

Meer informatie?

Agentschappen Integratie en Inburgering

De steden en gemeenten die werken rond actief en gedeeld burgerschap kunnen steeds terecht bij de consulenten van agentschappen Integratie en Inburgering:

- **Het Agentschap Integratie en Inburgering** pakt voor heel Vlaanderen de uitdagingen aan die het gevolg zijn van migratie. Het agentschap richt zich naar lokale besturen, organisaties en burgers.

  www.integratie-inburgering.be

- **Atlas**, integratie & inburgering Antwerpen biedt informatie en ondersteuning aan anderstalige nieuwkomers en organisaties uit de stad Antwerpen.

  www.atlas-antwerpen.be/nl

- **In-Gent**, integratie & inburgering Gent biedt informatie en ondersteuning aan anderstalige nieuwkomers en organisaties uit de stad Gent.

  www.in-gent.be

De Wakkere Burger

De Wakkere Burger streeft naar een echte participatieve democratie. Zij zetten zich dan ook in voor de versterking van de samenspraak tussen burger en bestuur, de verspreiding van nieuwe participatievormen en de ondersteuning van actieve burgers.

www.dewakkereburger.be

VVSG

Als koepelorganisatie van de Vlaamse steden en gemeenten streeft VVSG ernaar om de optimale omstandigheden te creëren om beleidsparticipatie op lokaal niveau mogelijk te maken.

www.vvsg.be/bestuur/politiek-bestuur/participatie
www.vvsg.be/nieuws/publicatie-45-methodieken-voor-lokale-beleidsparticipatie

Demos

Als participatie-instelling en kenniscentrum zet Demos zich in voor het vernieuwen en verdiepen van de participatie van kansengroepen aan cultuur, jeugd en sport. De klemtoon ligt op onderzoek, kennisopbouw en -disseminatie in deze sectoren. Demos thematiseert onder meer burgerschap, maatschappelijke participatie en exclusie en vrij (burger)initiatief.

demos.be

Minderhedenforum

Als participatieorganisatie zet het Minderhedenforum in op de volwaardige participatie van mensen met een migratieachtergrond in Vlaanderen en Brussel. Minderhedenforum streeft naar een inclusieve maatschappij vrij van racisme en discriminatie.

Ze doet dit door netwerkvorming, expertisedeling, advisering en vertegenwoordiging.

www.minderhedenforum.be

Eindrapport

Wil u meer lezen over de projecten die in deze brochure werden beschreven of bent u nieuwsgierig naar de resultaten van de monitoring en evaluatie van de projecten? Download dan het wetenschappelijke rapport op **www.hiva.be**

Meer lezen?

- Het HIVA-KULeuven deed in 2016 onderzoek over beleidsparticipatie bij personen van buitenlandse herkomst in Vlaanderen. **integratiebeleid.vlaanderen.be/onderzoek-%E2%80%98beleidsparticipatie-van-personen-van-buitenlandse-herkomst-in-vlaanderen%E2%80%99**

- Het HIVA-KULeuven voerde in 2019 een onderzoek om het Vlaamse Integratiebeleid te conceptualiseren. Ook 'actief en gedeeld burgerschap' komt uitgebreid aan bod: **integratiebeleid.vlaanderen.be/een-evaluatiekader-voor-het-vlaams-integratiebeleid**

- Het Kenniscentrum Kinderrechten (KeKi) biedt een reflectie-instrument aan voor beleidsparticipatie van kinderen en jongeren: **www.keki.be/sites/default/files/publications/KeKi%20beleidsadvies%202016-2_Reflectie-instrument_final%20pdf.pdf**

- Changemakers.be biedt ervaringen en lessen aan voor de participatie van personen van buitenlandse herkomst. Op deze website vindt u de resultaten van een project uitgevoerd door het Minderhedenforum in de periode 2012-2015: **www.changemakers.be**

- De Nederlandse organisatie ProDemos, huis voor democratie en rechtstaat, ontwikkelde instrumenten en ondersteuning voor gemeenten om burgerschapsparticipatie te verhogen: **www.prodemos.nl/voor-gemeenten**

Colofon

Verantwoordelijke uitgever:
HIVA-KU Leuven

Samenstelling brochure:
Lode Vermeersch, Sarah Braeye, Kathleen Van Den Daele, Jan Van Ongevalle, Peter De Cuyper i.s.m. ESF

Layout: Altera – Grafische en digitale vormgeving

Datum: december 2020

Met dank aan de project-medewerkers en de leden van de stuurgroep

Coverbeeld © Getty Images

KU LEUVEN HIVA
ONDERZOEKSINSTITUUT VOOR ARBEID EN SAMENLEVING

MINDERHEDEN FORUM

Met steun van het Europees Fonds voor Asiel, Migratie en Integratie en de Vlaamse overheid
"Naar een meer geïntegreerd migratiebeleid, via AMIF"

Europese Unie

Vlaanderen verbeelding werkt